

ГЕО МИЛЕВ И ЕКСПРЕСИОНИЗМЪТ. БУНТЪТ СРЕЩУ ДЕЙСТВИТЕЛНОСТТА ИЛИ ПОЕМАТА „СЕПТЕМВРИ“

Годините около Първата световна война бележат края на една епоха и началото на друга. Идва време на промяна и се случва така, че вълна от нови естетически явления залива много държави и това става по силата на сходни промени в ценностните критерии на обществото. Тези промени се отразяват и върху литературата. Модернистичните тенденции се раздвояват и част от авторите започват да се ориентират към по-актуални и авангардни форми на модерното изкуство.

Експресионизмът е една от тези авангардни форми, която се оказва доста привлекателна за българските автори и същевременно позната, тъй като част от тях са имали щастието да се запознаят директно с него, понеже са получили своето образование в неговата родина - Германия. Експресионизмът се заражда на границата между две епохи. В него се пречупват смъртта на старото и раждането на новото, затова е доста противоречиво явление. В България той обхваща върховете моменти на българския модернизъм, и същевременно прехода към родното на ново равнище. Българските експресионисти са в разрив с традиционния реалистичен метод на изображение, но и способстват за творческото преодоляване на остарялата вече поетика на символизма, въвеждат нови философски и екзистенциални проблеми, подлагат под съмнение представите на предхождащите ги поколения за красиво и изящно, като съзнателно огрубяват своите изразни средства и не на последно място сближават литературата до социалните проблеми на съвременността.

Експресионизмът е антитезата на вече остарелите художествени явления. Един от онези български интелектуалци, „почерпили“ експресионизма направо от извора е Гео Милев. Той е може би единственият автор в България, който теоретически задълбочено разглежда естетическата същност на това авангардно явление. Двете му статии „Фрагментът“ и „Небето“ се възприемат като манифестни текстове на българския експресионизъм. Но доколко Гео Милев е експресионист - това е въпрос, на който не може да се отговори еднозначно. Преди всичко, никое от авангардните течения на двайсетте години на XX век не е и не може да бъде концептуално чисто по определение, тъй като, както вече бе споменато, това е явление възникнало в един граничен период. Затова и принадлежността на твореца не може да бъде концептуално чиста. Най-общо може да се каже, че в произведенията на Гео Милев доминират модернистичните - експресионистичните тенденции на авангардизма, въпреки че в тях присъства влиянието на символизма. В действителност българският експресионизъм, черпейки творчески идеи от предхождащите го модернистични течения, е бил тяхно продължение. Модернистичната естетика се изгражда до голяма степен на базата на отрицанието на предходния културен модел - както символистите, така и експресионистите отричат реализма като безнадеждно остарял и естетически

непродуктивен модел. Но докато символизмът се стреми да намери в материалното съответствия на духовното и оттам на непреходното, всички деформации в експресионистичното изкуство са израз на отношението на твореца към действителността. И така, колкото и условен да е въпросът, дали Гео Милев е експресионист, ако погледнем към зрялото му творчество, ще стигнем безусловно до положителен отговор. В България експресионизмът възниква в условията на национална катастрофа. Експресионистите долавят разпадането на стария свят, те чувстват и виждат разрухата, но тя се приема от тях със смесени чувства - на ужас и надежда - оттук идва най-същностната тема в това течение: темата за промяната. Идеята за човека в тази епоха е, че той е осъден да живее в негативната действителност, която го ограничава, заплашва и обезличава. Всичко е хаос, абсурд, катастрофа. Създава се представата за света като Апокалипсис. Именно тази представа за света е климатът, в който съзрява естетиката на експресионизма. Експресионистите се чувстват осъдени да живеят в една обществена действителност, чиято единствена перспектива е катастрофа и разруха, но те вярват, че след нея и чрез нея светът ще се промени и обнови - това е главното противоречие в тази литература. Новият свят ще бъде изграден върху основите на стария. Изкуството им като цяло е бунт, няма и не може да има друг начин за обновление освен агресията.

Несъмнено една от най-представителните творби на Българския експресионизъм е поемата „Септември“ на Гео Милев. Много често тя е схващана само като отражение на една историческа действителност, каквато е Септемврийското въстание през 1923 година. Но главната цел на текста е да се разкрие бунта и борбата на един обезличен народ. (Единствената личност в поемата е поп Андрей, но и той е подложен на деградация и обезличаване). В една своя публикация Едвин Сугарев твърди, че: „бунтът е „вродено“ качество на експресионистите“. Именно той е волята на духа да превъзмогне материалните обвързаности и да се изтръгне от една мрачна и жестока действителност, разбивайки я със силата на своя устрем. Още в „Моята душа“ се сблъскваме с бунта, присъщ на душата: „ О чупи, чупи, чупи! Очупвай! Разбивай! Отчупвай! Начупвай! Разчупвай! Чупи! Чупи!“ В „Септември“ бунтът започва с раждането на „вековната злоба на роба:/своя пурпурен гняв -/ величав“. Именно гневът ще бъде основната движеща сила на бунта. Той има етично и психологично измерение - етичният му смисъл е съотнесен със злобата, натрупвана във времето, жлъчта, омразата; психологическите стойности отвеждат към емоционалното състояние. Зараждането на гнева е „дълбоко сред мрак и мъгла“, в тъмните кътчета на човешката душа, по пътя на заблудите, в дебрите на подсъзнателното, в сферите на низкото и долното. Носителите на гнева са: „ уродливи/ сакати/ космати/ черни „, а също и „ прости/ диви/ гневни / бесни...“ Това е „отприщено стадо/ от слепи животни“. Отсъства човешката личност. В избликналата сила няма одухотвореност. Възпламенени са първични страсти. Мисълта за миналото, чувството за родова принадлежност и памет, отговорността за бъдещето ги няма, те не обуславят позицията на бунтуващите се. С дългите изброявания, в които съществителните са много, а глаголите - малко, се внушава силата на борбата, разляла се по сипеи, урви, чукари, през есенни жълти гори, през камънаци, ниви и лозя. Въоръжението е примитивно, но гневът е яростен, решимостта неудържима. В шеста глава на поемата се появяват и образите символи на космоса - Балканът и столетният дъб.

Те маркират пространството. „Блесна над родни Балкани, издигнали пъп срещу небето и вечното слънце... ..и еката ся се с далекото ехо: екот и ропот на водопади потоци порои - бесни рукнали в бездната с гръм” Апокалипсисът настъпва с потопа и той е в границите на родното, в границите на родния Балкан. В Библията е казано, че когато водите на потопа спадат, Ной намира пристан при „пъпа на земята”. В „Септември” обаче Балканът е издигнал пъп срещу небето, унищожена е връзката с небето и Бога. Често срещан в българската литература, образът на Балкана никога не е носел такава семантична натовареност, каквато се усеща в „Септември”. При Хр.Ботев Балканът е мястото, където робските правила не важат и което е обитавано от хайдутите, като наравно с тях пее хайдушка песен. При И.Вазов Балканът е събирателен образ на въстаналия народ. При Яворов в „Заточеници” Балканът е споменът за Родината, който ще грее изгнаника до гроб. За Гео Милев обаче Балканът е мястото, от където започва краят. И там някъде в пространството е поместен и „столетния дъб”. Именно този гигантски столетен дъб е световното дърво, настоящият космос, който трябва да бъде трансформиран в нов, справедливо устроен свят. Тази промяна може да се постигне само по пътя на разрушителната революция. Изкореняването на дъба дава възможността да се изгради едно ново бъдеще. Но това нарушаване на световния ред бележи идването на Апокалипсиса. „Започва трагедията!” - с този стих Гео Милев започва описание на потушаването на бунта: „ - плъпнаха черни редици: редовни платени войници разлютена милиция. Всички те знаят: „Отечеството е в опасност!” Войниците са призвани да осигурят защита на отечеството. Извършващото се братоубийство е мотивирано от фразата „Отечеството/ е в опасност”, но веднага е отразена абсурдността на ситуацията с въпроса: „Прекрасно: но що е отечество?” Думата „отечество” се оказва съвкупност от звукове без стойност, които нямат способността да мотивират някого. Всички ценности са на път да бъдат унищожени. Дори светият човек застава срещу вярата си. Загърбени са повелите на християнския канон, забравен е „на гърдите Христовия кръст” - попът захрачва и плюе, нахлува „сам на врата си въжето” и без да погледне небето, сам отнема живота си, сторвайки най-големия грях. Смъртта в този епизод е победа над нормите, космоса, Бог и дори над живота. Тя е без значение, защото и животът няма смисъл. Настоящото е безсмислено, на замаята цари разруха, идва ред и на Небето: „По небесните мостове високи без край с въжета и лостове ще снемем блажения рай долу върху печалния в кърви обляния земен шар.” Както вече бе споменато по-горе, експресионистите вярват, че върху разрушения свят ще се изгради нов, по-хубав, по-светъл. Но през призмата на „Септември” тази „мечта” е непосилна. Още в самото начало се сблъскваме с едно противоречие - нощта, която е символ на умиращото, ражда и единственото, което ражда, е „вековната злоба на роба”. След това в текста се разбира, че основният двигател на бунта е гневът, а той може само да разрушава. Разрушени са ценностите, световният ред, вярата, а какво може да бъде сътворено върху тази основа и много по-важно е от кого ще бъде сътворено. Утвърдена е невъзможността злото да роди добро. Стихът „Земята ще бъде рай” - звучи крайно утопично, но и реално на фона на „Септември”. „Хвърляме бомба в сърцето ти, превземаме с шурм небето: ДОЛУ БОГ!” Ако Бог е съвършенство, идеал, олицетворение на доброто, то бунтът на гнева отрича Бог, запраща го „мъртъв надолу” - руши идеала, доброто, а на мястото на Бога застава Човекът. И така, след като са отприщени такива сили като

гняв, злоба, единственото, което те могат да сътворят, е разруха. В този смисъл „Септември“ не е прокламация на един нов свят, защото той иска съграждане, а тук то е непосилно. Конструиран е своеобразен гневен космос, космос на деструктивното начало. Модерното постсимволистично мислене оценява света преди всичко като пронизан от противоречия, като пространство, което принадлежи на вечно подреждане. В този свят стабилността има едно име - Апокалипсис. И именно в парадоксалността на убеждението, че вярата в тоталното разрушение е единствената възможна вяра в подредеността, се крие чарът на авангардното изкуство.